

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Міністерство освіти і науки України
Національний університет водного господарства
та природокористування

Кафедра суспільних дисциплін

06-10-34

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до виконання самостійної роботи

з дисципліни «Історія української культури»

для студентів економічних спеціальностей

НУВГП

заочної та дистанційної форми навчання

Затверджено на засіданні
науково-методичної ради НУВГП,
протокол № 7 від 21.05.14 р.

Рівне – 2014

Методичні вказівки до виконання самостійної роботи з курсу "Історія української культури" для студентів економічних спеціальностей НУВГП заочної та дистанційної форми навчання / С. М. Гуменюк. – Рівне, НУВГП, 2014. – 40 с.

Укладач: С. М. Гуменюк, к. філос. н., доцент кафедри суспільних дисциплін

Відповідальний за випуск: Ю. В. Пелех, професор, д. пед. н., завідувач кафедри суспільних дисциплін

ЗМІСТ

1. Вступ.....	3
2. Методичні поради до виконання самостійної роботи	4
3. Змістовий модуль 1.....	4
4. Змістовий модуль 2.....	20
5. Список рекомендованої літератури.....	38
6. Картка оцінювання знань.....	40

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Історія української культури» дає уявлення про роль і значення культури в соціальному житті, знайомить з численними пам'ятками української культури, досягненнями народної, традиційної та сучасної культури, з митцями, що створювали та продовжують натхненно створювати її. Історія української культури дає можливість досягнути як єдиний комплекс живопис, поезію, релігію, зодчество, музику та інші сфери творчості нашого народу, спонукає до осмислення естетичних уподобань у конкретний історичний період.

Мета навчальної дисципліни «Історія української культури» – вивчення основних періодів розвитку української культури, проблеми етногенезу та культурогенезу українського народу, аналіз історичної специфіки української національної культурної традиції, що постає невід'ємною умовою формування ціннісних орієнтирів та гуманізації сучасного українського соціокультурного простору.

Завдання навчальної дисципліни полягає в тому, щоб ознайомити студентів з основами сучасних підходів до історії української культури, особливостями історичного розвитку української культури, виявити її зв'язок з соціальними, цивілізаційними, побутовими, мистецькими явищами і процесами, навчити студентів визначати основні мистецькі стилі та світоглядні доміанти, вільно оперувати широким фактологічним матеріалом.

Міжпредметні зв'язки. Нормативний курс «Історія української культури» для студентів НУВГП змістовно зіставляється з циклом дисциплін соціогуманітарного циклу: історія України, культурологія, філософія, соціологія та ін.

Педагогічною метою є формування висококультурних фахівців, творчих особистостей, здатних адаптуватись до суперечливих умов глобалізації інформаційного простору сучасного буття, що особливо актуально в умовах зростаючого динамізму економічних і соціальних процесів. Викладачі намагаються створити сприятливі умови для інтелектуально-духовного саморозвитку та самореалізації та успішної професійної діяльності студентів у полікультурному просторі.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

До кожної теми подано: **план викладу теми, загальну характеристику теми**, що допомагає акцентувати увагу на основних питаннях, отримати потрібні поради для засвоєння матеріалу, повторити основні положення лекцій, виокремити основні завдання;

основні питання для самоконтролю, які допоможуть перевірити, чи засвоїли студенти найважливішу інформацію з певної теми, звернути увагу на прогалини, які слід доопрацювати. Саме ці питання ляжуть в основу питань підсумкового контролю;

термінологічний словничок, що є обов'язковим письмовим завданням. Студент повинен переписати у зошит для самостійної роботи основні терміни та категорії, їх короткі визначення;

рекомендовану літературу до кожної теми. Список літератури мінімалізовано із зазначенням сторінок електронних та друкованих підручників;

персоналії – імена найвидатніших представників, які своєю творчістю збагатили скарбницю української культури. Студенти повинні підготувати до семінарських занять стислі письмові повідомлення про деяких діячів культури, зазначених у списку.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

«Історія української культури від витоків до кінця XVIII ст.»

Тема 1. Давня культура України

ПЛАН

1. Культура первісного суспільства. Трипільська цивілізація.
2. Релігія і мистецтво давніх кочових народів.
3. Культура античних міст-держав Північного Причорномор'я і Криму.
4. Язичницька культура східних слов'ян.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕМИ

Щоб збагнути суть і закономірності розвитку первісної культури, слід засвоїти її періодизацію, а також *головні ознаки первісної культури*, якими є привласнюючий тип господарства, синкретизм (нерозчленованість), образно-чуттєве сприйняття світу, міфологічна свідомість, релігійні уявлення у формі *анімізму, тотемізму, фетишизму, магії*.

У період *палеоліту* одними з перших були заселені Закарпаття, Крим і Середнє Подніпров'я. Велике значення у формуванні фундаменту культури українських земель відіграла доба міді (*неоліту*). У цей період (4 тис. рр. до н. е.) склалися три основних культурно-географічних зони: 1) степова; 2) лісова та лісостепова культурна зона; 3) правобережна степова зона (трипільська культура). Окремо слід зупинитися на *трипільській культурі*, відкритій у 1896 р. археологом Вікентієм Хвойком біля с. Трипілля на Київщині. Потрібно з'ясувати спосіб життя і тип господарства трипільців, тип поселень, особливості соціального устрою та релігійних уявлень, а також пояснити, чому культуру трипільців називають культурою мальованої кераміки.

Даючи загальну характеристику *бронзового й залізного віку*, слід враховувати те, що цю добу умовно поділяють на три періоди: *кіммерійський, сарматський, скіфський*. З усіх культур доби заліза *скіфська культура* є однією з найдивовижніших, вона залишила велику кількість царських поховань-курганів, виявлено також залишки могутніх городищ. Скіфи створили власну державу – Велика Скіфія (пізніше стала називатися Мала Скіфія). Культура скіфів не була однорідною. Її склали племена іранського та угро-фінського походження, що вступали в діалог з балтами, греками, праслов'янами. Аналізуючи скіфську культуру, слід відзначити релігійні уявлення, тип господарства, спосіб життя скіфів. Самобутнім художнім досягненням скіфської культури вважають *звіриний стиль* у декоративно-прикладному мистецтві.

Значний внесок у культурний полілог, що склався у давні часи на теренах України, зробила *антична культура*. У *грецький період* тривало виникнення полісів у Північному Причорномор'ї, у дельтах річок Дністра, Бугу і Дніпра, серед них Тіра, Ольвія, Херсонес, Пантікапей, Керкінітида, Феодосія. У *римський період* відбулося проникнення християнства на південь України. В умовах

утвердження військово-політичної могутності Риму господарство України входить до економічної системи античного світу, інтенсивно розвивається хліборобство, хатні промисли, ремесла, збільшується кількість населення.

Формування *слов'янської культури* відбувається в римській період, про що свідчать *зарубинецька та черняхівська* культури. Перші згадки про слов'ян датуються I ст. н.е. і належать римським історикам. Поляни виступили як консолідуюча сила, що зби́рала слов'янську спільність навколо Києва. Аналізуючи *язичницьку слов'янську* культуру, слід звернути увагу на соціальний устрій, тип поселень, спосіб господарювання та релігійні уявлення слов'ян, а також на високий рівень розвитку декоративно-прикладного мистецтва.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- Назвіть основні ознаки первісної культури.
- У чому полягає значення неолітичної революції?
- Як зображення на скіфській пекторалі розкривають звичаї, вірування та побут скіфів?
- Назвіть найбільші центри античної культури на сучасних теренах України та дайте основну характеристику звичаєвості, господарства, архітектури, освіти в цих полісах.
- Чому трипільську культуру називають «культурою мальованої кераміки»? Які риси цієї культури споріднюють трипільську з протоукраїнською культурою?
- Проаналізуйте язичницьку культуру слов'ян.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИЧОК

- *Акрополь* – центральна, підвищена та укріплена частина античного міста.
- *Антропоморфізм* – світосприйняття стародавніх слов'ян, тип світогляду язичницьких племен, нероздільність людської, божественної та природної сфер діяльності, сприйняття світу як ніким не створеного.

- **Артефакт** – будь-який продукт культури, створений людиною чи суспільством.
- *Архітектурний ордер* – принцип співвідношення елементів архітектурної конструкції; в античній традиції – дорійський, іонійський та коринфський.
- *Епос* – розповіді про героїчне минуле, епічна творчість має античне походження.
- *Звіриний стиль (зооморфний)* – умовна назва стилізованого зображення тварин.
- *Капище* – місце, у якому язичники проводили основні обряди жертвоприношень.
- *Культура* – творча діяльність людей, різноманітні аспекти цієї діяльності, які розкриваються через систему артефактів. Поняття культура об'єднує в собі науку і освіту, мистецтво, мораль, уклад життя та світогляд.
- *Магія* – (грец. *чаклунство*) – сукупність обрядів і дій, пов'язаних із вірою у здатність людини надприродним шляхом впливати на інших людей, тварин та явища природи.
- *Меандр* – геометричний орнамент у вигляді ламаної під прямим кутом безперервної лінії або кривої з завитками.
- *Неолітична революція* – перехід від привласнюючого до відтворюючого типу ведення господарства.
- *Пектораль* – нагрудна прикраса скіфів, яку носили найвищі скіфські сановники. *Золота пектораль* – найвидатніша археологічна знахідка, що відноситься до IVст. до н. е.
- *Політеїзм* – багатобожжя, язичництво, віра в багатьох богів.
- *Тотемізм* – одна з рис язичництва, сукупність уявлень про надприродний зв'язок між людьми та тваринами, птахами, звірами.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1; 3 (с. 9 – 18); **4; 7** (с. 59 – 87); **9** (с. 28 – 57); **10** (с. 86 – 118); **11** (с. 121 – 142); **15** (с. 9 – 32).

Тема 2. Культура Київської Русі та Галицько-Волинського князівства

ПЛАН

1. Запровадження християнства та його вплив на культуру руських земель.
2. Розвиток писемності, освіти, літератури, наукових знань.
3. Архітектура та образотворче мистецтво.
4. Усна народна творчість. Музика.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕМИ

Вивчення теми слід розпочати із загальної характеристики зазначеного періоду, утворення однієї з найбільших держав середньовіччя – Київської Русі. Варто відзначити загальні ознаки культури Київської Русі: християнський характер; наявність дохристиянського язичницького культурного середовища; значний вплив візантійських традицій, знань та канонів; переосмислення і творче засвоєння досягнень світової культури (*патристика, апологетика, агіографія, сакральне мистецтво*). Високий злет культури Київської Русі зумовили суттєві зрушення в різних сферах суспільного життя: становлення державності, запровадження християнства, відокремлення ремесла від сільського господарства, виникнення міст, поживавлення торгівлі, активізація та розширення міжнародних контактів тощо.

Виникненню писемності у східних слов'ян сприяло два головних чинники: поява держави і проникнення на східноєвропейські території християнства. У Київській державі одночасно існувало дві мови: у повсякденному вжитку населення користувалося живою розмовною мовою (давньоукраїнською, або *давньоруською*), у релігійній сфері використовували старослов'янську (*церковнослов'янську*) мову. Обидві мови були могутнім знаряддям духовної культури і об'єднувальним чинником у державі, обидві послуговувалися кириличним письмом. На думку більшості вчених, писемність у слов'ян існувала ще в дохристиянський період (*черти і різи*). Після введення християнства утверджується кирилична система письма, яку створили в 60-х рр. IX ст. греко-болгарські

просвітники Кирило та Мефодій. Слід згадати також про «софіївську абетку» (на основі грецької) та *глаголицю*.

Запровадження християнства викликало потребу і в освічених священиках, і в книгах, отже, дало могутній поштовх розвитку освіти. Далі слід проаналізувати типи шкіл, які були поширені в Київській Русі: школи «книжного вчення», школи грамоти, монастирські й жіночі школи. Для поглиблення освіти служили бібліотеки, найвідомішою серед яких була бібліотека Ярослава Мудрого у Софії Київській. Поява і поширення писемності та освіти на Русі позитивно вплинули на процеси розвитку тут наукових знань з математики, хімії, фізики, географії, астрономії та ін. Поява літератури в Київській Русі була важливим явищем культурного життя. Тож далі слід схарактеризувати найвизначніші пам'ятки давньоруської літератури: «Повість временних літ», «Слово о полку Ігоревім», «Києво-Печерський патерик», «Слово про закон і благодать», «Повчання Володимира Мономаха», «Руська правда», «Галицько-Волинський літопис».

Аналізуючи *архітектуру* Київської Русі, слід окремо зупинитися на житлових, культових та оборонних спорудах, відзначити вплив *візантійської традиції* в архітектурі, виникнення власних архітектурних шкіл – київської, чернігівської, переяславської, галицької, а також назвати найвідоміші архітектурні пам'ятки Київської Русі. З культурною архітектурою пов'язані такі види мистецтва Київської Русі, як *живопис* (мозаїки, фрески, іконопис, книжкова мініатюра) та *різьбярство* (рельєфи). Мозаїчні зображення викладали з різнокольорової смальти на підлозі та стінах. Технологія виготовлення її була дуже складною і дорогою, тому поширенішим був *фресковий розпис*, який виконували мінеральними фарбами по сирій штукатурці. Слід відзначити також високий рівень *декоративно-прикладного та ювелірного мистецтва* Київської Русі, що пояснюється розвитком ремесел, торгівлі. Поширеним видом ужиткового мистецтва було кування та карбування золота, срібла, міді та ін. металів. Із ковальства виділилася зброярська справа, яка досягла в Київській Русі високого рівня розвитку. Варто також з'ясувати особливості трьох музичних культур Київської Русі – народної, професійної (інструментальної) і церковної музики (церковних співів).

Галицько-Волинське князівство перебувало під впливом різних культурних традицій – Київської Русі і Візантії, Західної і Центральної Європи та азійського Сходу. Міста Володимир і Галич відігравали провідну роль у культурному житті країни, тож заслуговує на увагу культова архітектура цих міст, яка характеризувалася синтезом *київсько-візантійського та романського стилів*. Варто проаналізувати також оборонні споруди Луцька, Острога, Кременця, Білгорода-Дністровського, Холма, Львова; відзначити особливості розвитку живопису, декоративно-прикладного мистецтва та найвизначнішої літературної пам'ятки – «Галицько-Волинського літопису».

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- Визначте основні ознаки культури Київської Русі.
- Схарактеризуйте мовну ситуацію та поширення писемності в Київській Русі? Розкрийте особливості «софіївської абетки», кирилиці та глаголиці.
- Які кардинальні зміни відбуваються у культурі Київської Русі після запровадження християнства?
- Які кам'яні архітектурні споруди з'явилися в X–XIII ст. у Києві, Чернігові, Овручі, Вишгороді? Які з них збереглися до наших днів?
- Окресліть особливості перекладної та оригінальної літератури Київської Русі та Галицько-Волинського князівства.
- Яким чином розвивалися освіта, наукові знання та література Київської Русі?
- Проаналізуйте архітектуру та пов'язані з нею види мистецтва Київської Русі.
- У чому полягає особливість культури Галицько-Волинського князівства?
- Як теоцентричний світогляд впливав на формування сакральної культури?

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИЧОК

- **Агіографія** – літературний жанр, опис життій святих, осіб, що були канонізовані християнською церквою, зараховані до лику святих. Житійна література містить біографічні дані про них та розповіді про цікаві фрагменти їх життя.
- **Аскетизм** – моральне вчення, яке пропагує крайнє обмеження потреб людини. Протилежне гедонізму.
- **Берестяні грамоти** – давньоукраїнські тексти, розміщені на корі берези. За змістом це світські документи, доручення, чолобитні тощо.
- **Доместики** – церковні співці і регенти, які засвоювали мелодію без нотної грамоти, з голосу.
- **Євангеліє** (від грецьк. – *блага звістка*) – частина Біблії, чотири пов'язані спільною темою релігійні твори, що становлять основну частину Нового Заповіту. Містять життєпис Ісуса Христа та основні положення християнського віровчення.
- **Зернь** – дрібні золоті або срібні кульки, які в ювелірних виробх напаяють на орнамент із *філіграні*; ювелірна техніка напаявання дрібних кульок.
- **Ізборники** – пам'ятки писемності Київської Русі, збірники, що містять списки і уривки перекладеної з грецької на церковнослов'янську мову літератури. Ізборники стали прототипами сучасних хрестоматій та енциклопедій.
- **Ікона** – живописне або мозаїчне зображення сакрального світу, образів Ісуса Христа, Богородиці, святих та євангельських подій. Ікона є своєрідним містком, за допомогою якого здійснюється зв'язок між світом земним, фізичним і потойбічним, духовним; вікном з дольного у горній світ.
- **Іконостас** – перегородка з іконами у два - п'ять ярусів, що відокремлює основний простір православного храму від вівтаря.
- **Інкустація** (лат. *incrusto* – *покриваю, викладаю*) – декорування виробів і будинків (інтер'єру, фасаду тощо) різними візерунками і зображеннями зі шматочків мармуру, металу, кераміки, дерева, перламутру та ін.
- **Ірмос** – церковна пісня, гімн.
- **Канон** (грец. *правило, норма*) – твердо встановлене, загальноприйняте правило, непорушна норма.

- **Монастир** – релігійна установа, громада ченців або черниць, які живуть за єдиними правилами – уставом. Найбільші монастирі називаються Лаврами.
- **Монотеїзм** – віра в єдиного Бога. Монотеїстичними є три світових релігії: християнство, іудаїзм, іслам.
- **Оранта** – іконографічний образ Богородиці з піднятими у молитві до Сина руками, яка молиться за християн.
- **Православ'я** – тип християнства східного, візантійського взірця, для якого характерними є визнання рішень семи вселенських соборів та принципу соборності як гармонійної цілісності людини, світу, церкви на протигагу західній орієнтації на юридичну норму.
- **Сакральне мистецтво** – мистецтво, що безпосередньо пов'язане з церквою: церковний спів, символічна храмова архітектура, гомілетика – мистецтво церковної проповіді і т. ін.
- **Скрипторій** – місце зберігання та переписування книг у Київській Русі, прототип сучасних бібліотек.
- **Теоцентризм** – тип світогляду, для якого найвищою цінністю є Бог у його християнському розумінні. Всі проблеми, пов'язані з людиною, вирішуються представниками цього світогляду через призму релігійного світосприйняття і патристичної традиції.

ПЕРСОНАЛІЇ

Володимир Великий, княгиня Ольга, Нестор Літописець, Антоній та Феодосій Києво-Печерські, Алімпій Іконописець, митрополит Іларіон, лікар Агапіт, Ярослав Мудрий, Святослав Ярославович, Володимир Мономах, князі Данило, Роман, Любарт.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

3 (с. 18–33); **5**; **8** (с. 88–149); **10** (с. 121–157); **11** (с. 197–207); **14** (с. 32–70); **15** (с. 24–36).

Тема 3. Українська культура у XIV – першій пол. XVII ст.

ПЛАН

1. Поширення гуманістичних і реформаційних ідей. Люблінська (1569 р.) і Брестська (1596 р.) унії та їх наслідки.
2. Освіта. Книгодрукування. Полемічна література.
3. Архітектура та містобудування. Образотворче мистецтво.
4. Усна народна творчість. Музична культура.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕМИ

Слід з'ясувати зміст понять «Ренесанс», «Реформація», «гуманізм». Варто вказати на те, що в різних народів ці явища проявилися нерівномірно і мали свої відмінності. Українська культура XVI – першої половини XVII ст. також переживала етап свого Відродження. Характерними його ознаками були поширення ідей гуманізму, яскраво виражений *антропоцентризм* ренесансного мислення, що утверджувало велич і винятковість земної людини, пробуджувало інтерес до людських цінностей. Проникнення і розвиток ренесансно-гуманістичних ідей в Україні пов'язані з діяльністю цілої плеяди вчених, філософів, культурних діячів, митців, людей європейської освіти: Ю.Дрогобича, П.Русина з Кросно, С. Оріховського та ін. Однак, як вказує на це Вадим Скуратівський, вітчизняна культура разюче відрізнялася в цей період від своєї західноєвропейської сучасниці. Тип світогляду кращих її представників називаємо *теоантропоцентризмом*, адже проблеми, пов'язані з людиною, оцінювали і вирішували через релігійну призму.

Православні *братства* як світські навколоцерковні організації здійснили значний внесок у розвиток освіти. *Братські школи* сприяли демократизації освіти, оскільки вони були загальнодоступними. У кінці XVI ст. в Україні виникає новий тип школи – греко-слов'яно-латинська, у якій *давньоруські* культурно-освітні традиції поєднувалися з досягненнями *європейської школи і науки* того часу. Першою навчальною установою такого типу стала *Острозька греко-слов'яно-латинська колегія*, заснована близько 1576 р. князем К.Острозьким. Це був справжній культурно-освітній центр, де разом з колегією діяли літературно-науковий гурток,

бібліотека та друкарня. Першою метою цього закладу було готувати освічених захисників «отцівської» православної віри.

Книгодрукування на українських землях розпочинається 1574 року львівським виданням «Апостола», яке здійснив І.Федоров. Справжньою культурною подією того часу стала поява рукописного перекладу Святого Писання староукраїнською літературною мовою – *Пересопницького Євангелія* (1556-1561), а також друк *Острозької Біблії* церковнослов'янською мовою (1581р.).

Потрібно взяти до уваги складну конфесійну ситуацію в Україні кінця XVI ст. – поч. XVII ст. Полеміка між католиками та православними досягла своєї кульмінації у період підготовки і укладення Брестської унії 1596 р. *Полемічна література* стала оригінальним явищем української культури, що вплинула на подальший розвиток красного письменства та філософської думки.

Слід підкреслити, що архітектура XVI – XVII ст. розвивалася переважно на традиціях давньоруської епохи, водночас використовуючи досягнення західноєвропейських стилів: *романського, готичного та ренесансу*. Пам'ятки того періоду можна поділити на дві групи: оборонні споруди та культові. З другої половини XVI ст. церковне і світське будівництво зазнає впливів ренесансного стилю, який був дуже поширений у Львові. Високого рівня розвитку в Україні досяг як релігійний (ікони, фрески), так і світський живопис.

Феномен українського козацтва як осередку ствердження ідей демократичності і побратимства, захисту волі і православної віри слід розкрити у взаємозв'язку з політичною та історичною ситуацією на наших землях. Козацтво створило багатогранну, самобутню культуру, мало великий вплив на духовні процеси української культури.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- Яким був національний варіант Ренесансу і Реформації в українській культурі? Хто такі українські гуманісти епохи Відродження?
- Що ви знаєте про братства як осередки національно-релігійного та культурно-освітнього життя?

- Які культурно-освітні центри цієї доби ви знаєте?
- Розкажіть про виникнення українського друкарства.
- У чому полягає особливість Пересопницького Євангелія?
- Що таке полемічна література? Кого ви знаєте з її представників?
- У чому полягають особливості архітектури та образотворчого мистецтва доби, яку вивчаємо?
- Розкрийте феномен козацької культури.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИЧОК

- *Антропоцентризм* – ренесансний тип світогляду, відповідно до якого людина є центром Всесвіту і метою всіх подій.
- *Балада* – ліро-епічний пісенний твір з гостро драматичним сюжетом, що виражає трагічні конфлікти в особистому чи суспільному житті людей.
- *Братства православні* – організації міщан, створені з метою захищати позиції православ'я від унії, експансії католицизму та протестантизму.
- *Готика* – західноєвропейський пізньосередньовічний художній стиль, що особливістю має гострі стрімкі кути, які нагадують зовнішню шатра готських племен, а філософська особливість готики – намагання дотягнутися до горнього світу. Готичні собори прикрашені багатими вітражами і декоративною ліпниною.
- *Гедонізм* – етичне вчення, що проголошує метою життя людини насолоду. Протилежне аскетизмові.
- *Гуманізм* – ідейний напрям у культурі Відродження, визнання людини найвищою цінністю у світі; риса світогляду, яка в розумінні людини не опирається на національні чи релігійні доктрини, а виходить з так званих «вічних цінностей» та «природних прав» і налаштовує людину на утвердження себе «тут» і «зараз».
- *Квадривіум* – освітній цикл навчальних дисциплін у середньовічних закладах, що складався із чотирьох дисциплін – *арифметики, геометрії, астрономії і музики* та вивчався після *тривіуму* (граматика, риторика й діалектика).

→ *Контрреформація* – боротьба з реформаційними процесами, особливо широко розповсюджена в католицьких країнах.

- *Реформація* – широкий релігійно-політичний рух, що виник у Німеччині у XVI ст., спрямований проти папства та католицизму.
- *Кант* – (лат. *cantus* – *спів, пісня*) – жанр поезії, віршований твір; спів, поширений в Україні у XVI – XVIII ст.
- *Ставропігія* – право прямого підпорядкування православних братств, монастирів чи інших православних общин одразу патріарху, оминаючи єпископа.
- *Теоантропоцентризм* – тип світогляду, для якого найвищою цінністю є Бог у його християнському розумінні та людина як образ і подоба Божа. Всі проблеми, пов’язані з людиною, вирішуються представниками цього світогляду через призму релігійного світосприйняття і патристичної традиції.

Князь Василь-Костянтин Острозький, Гальшка (Єлизавета) Гулевичівна, Іван Федоров, Іван Вишенський, Герасим Смотрицький, Клірик Острозький, Христофор Філалет, Василь Суразький, Дем’ян Наливайко, Кирило Лукаріс, Мелетій Смотрицький, Петро Могила, Павло Русин, Станіслав Оріховський, Юрій Дрогобич.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

3 (с.33–55); **5**; **7** (с.150 – 214); **10** (с.158 – 180); **11** (с.197–207); **14** (с.70–106); **15** (с. 36–49); **17**.

Тема 4. Українська культура у другій половині XVII–XVIII ст.

ПЛАН

1. Розвиток освіти, наукових знань, книгодрукування.
2. Усна народна творчість і література.
3. Козацьке бароко. Визначні пам’ятки архітектури та образотворчого мистецтва.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕМИ

Більшість сучасних дослідників вважають *бароко* новою епохою європейської культури, що прийшла після кризи Відродження. *Бароко* охопило всі сфери духовного життя суспільства. Серед країн православно-слов'янського регіону бароко найраніше почало розвиватися і набуло найвищого розвитку саме в Україні, де воно проіснувало близько двохсот років і знаменувало розквіт культури, передусім літератури, архітектури, освіти. Це зумовили такі чинники: 1) саме бароко виявилось найбільш суголосним емоційній, романтичній, схильній до врівноваження різних начал, людській душі; 2) у цей час в Україні було відроджено державність, що всіляко сприяло розвиткові культури.

Розвиток культури цього часу спричинений насамперед досягненнями в розвитку національної системи освіти, що досягла в Гетьманщині високого рівня. Вона складалася з початкової, середньої та вищої ланки. Центром вітчизняної освіти, науки і культури, духовним центром України майже упродовж двох сторіч була Києво-Могилянська академія, заснована у 1632 році митрополитом Петром Могилою.

Чимало було проявів бароко в духовній культурі. Література цього періоду відрізняється багатством тематики і жанрів. Найвищого розквіту сягнула *барокова поезія* (полемічні, морально-дидактичні, філософські, сатирично-гумористичні вірші, *панегірики*, епіграми). Основним осередком барокової поезії стала Києво-Могилянська академія. На 70-ті рр. XVI – першу половину XVIII ст. припадає розквіт *шкільної драми*. Значної популярності набули *інтермедії* – короткі одноактні вистави, які виконували між частинами шкільної драми. Динамічна і драматична за своїм характером барокова культура особливо сприяла розвитку старих і виникненню нових музичних жанрів. Провідним жанром став хоровий, так званий *партесний* (хоральний) концерт. Музичною столицею Лівобережжя і місцем підготовки музикантів для всієї імперії став Глухів – гетьманська резиденція XVIII ст. Тут у 1738 р. було створено спеціальну музичну школу, яка підготувала велику

кількість музикантів, серед яких всесвітньовідомі композитори Д. Бортнянський, М. Березовський, А. Ведель.

Архітектура цього періоду розвивалася на ґрунті вітчизняної традиції та увібрала в себе барокові риси. Стиль бароко з характерним для нього пафосом боротьби і перемоги, пластичною експресією і багатством форм, гармонійністю і пишністю, декоративними можливостями якнайкраще відповідав піднесенню національної свідомості. Українську архітектуру цієї доби називають *козацьким бароко*, що підкреслює своєрідність її мистецьких форм і національний колорит. Великим меценатом українського мистецтва, зокрема барокової архітектури, був Іван Мазепа.

Наприкінці XVII ст. бароко поширюється і в образотворчому мистецтві, де помітне місце займає іконопис, гравіювання, світський живопис. *Світський портрет* представлений у трьох композиційних варіантах – погрудному, поясному та на повний зріст відповідно до типів соціального поділу суспільства (міщанство, духовенство, шляхта, козацтво).

Шляхом зіставлення слід вказати на особливості українського бароко порівняно з європейським. Глибинна специфіка українського бароко полягає у його прямій і безпосередній пов'язаності із середньовічною культурою Київської Русі. Про це свідчить перевага духовних тем і мотивів у бароковій культурі, та й творцями його були переважно духовні особи. Іншою особливістю українського бароко було те, що притаманна бароко трагічність світосприйняття витісняється на задній план, а провідне місце займає героїко-романтична проблема та життєствердне сприйняття дійсності.

ОСНОВНІ ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- У чому полягає специфіка розвитку освіти і науки цього періоду?
- Що означає вислів «Золота доба» Києво-Могилянської академії?
- Як розвивалися література, усна народна творчість, музика і театр епохи бароко?

- Що ви знаєте про творчість М. Березовського, А. Веделя, Д. Бортнянського?
- Які барокові риси знайшли відображення в архітектурі й живописі України?
- Які школи іконопису вам відомі?
- Якими роботами представлений український портретний живопис?
- У чому своєрідність українського бароко? .

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИЧОК

- *Бароко* – художній напрям, що виникає в Італії у добу Відродження і поширюється на європейські терени, для якого характерними є підкреслена грандіозність, динамічність, використання антитез: світло і тінь, мінор і мажор і т. ін.; певна театралізованість, підпорядкування деталей єдиній композиції. Бароко підкреслює внутрішню суперечливість людини.
- *Вертеп* – ляльковий театр, вистави якого відбуваються у двоярусній спеціальній скриньці.
- *Драма-мораліте* – драма повчального, християнського змісту, у якій персонафікуються моральні поняття.
- *Інтермедії* – короткі п'єси, які виконували між актами драм, жартівливі сценки з життя простого люду, у яких висміювали негативні риси характеру.
- *Катехізис* – (грец. *повчання, настанова*) – твір у формі питань і відповідей з викладом основних догматів та положень християнського вірвчення.
- *Кобзарі та лірники* – автори та виконавці вітчизняного героїчного епосу.
- *Козацьке бароко* – художній напрям, що поєднав традиції вітчизняного народного мистецтва і європейського бароко. Головною відмінністю від європейського бароко є спрямованість не на аристократичне мистецтво, а на демократичні засади православних братств та сакральне мистецтво – золото церковних бань, мереживо іконостасів, духовні гімни і т. ін.

- *Парсуна* – жанр портретного живопису XVI-XVII ст., що використовував прийоми іконопису, ідеалізований портрет.
- *Партесний спів* – вокальний жанр, хорове церковне багатоголосся, що формується у добу Нового часу.
- *Псалми* – твори релігійної лірики, що складають Псалтир, авторські осучаснені переспіви Давидових псалмів.
- *Рококо* – стилістичний напрям у мистецтві XVII ст., що мав переважно світський характер і використовувався для оздоблення інтер'єрів. Для нього характерними є гедоністичні (пошук задоволення) уподобання та відхід у світ фантазії, гри, манірності. Рококо моделює чуттєвий образ світу.
- *Четьї-Мінеї* – агіографічна 4-томна збірка, яку видав Дмитро Туптало (Димитрій Ростовський) на початку XVIII ст., що залишається однією з найвідоміших книг.

ПЕРСОНАЛІЇ

Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Петро Конашевич-Сагайдачний, Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Інокентій Гізель, Дмитро Туптало (Ростовський), Григорій Сковорода, Захарія Копистенський, Лазар Баранович, Максим Березовський, Дмитро Бортнянський, Артемій Ведель, Іван Руткович, Йов Кондзелевич.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

3 (с. 55–78); **5**; **6**; **9** (с. 134–162); **10** (с. 180–204); **11** (с. 257–290); **15** (с. 106–146); **17**.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

«Історія української культури кінця XVIII – початку XXI ст.»

Тема 5. Культура України кінця XVIII – першої половини XIX ст.

ПЛАН

1. Доба національно–культурного відродження.
2. Розвиток освіти, науки, літератури.
3. Театральна і музична культура.
4. Архітектура та образотворче мистецтво.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕМИ

Характерною особливістю української культури цього періоду було те, що вона розвивалася у складі Російської та Австро-Угорської імперій, куди входили українські землі. На цьому тлі розпочинається новий етап *національно-культурного відродження*. Національне відродження в літературі пов'язане з творчістю І. Котляревського, автором поеми «Енеїда» – першого твору нової української літератури, написаного живою розмовною мовою. Основоположником *художньої прози* нової української літератури був Г. Квітка-Основ'яненко. Українські *поети-романтики* зуміли утвердити в літературі живу українську мову, збагативши літературу новими жанрами – *баладою, історичною поемою, драмою*. На першу половину XIX ст. припадає й становлення *національної музики*. Виходять у світ перші збірки народних пісень, зібрані й видані М. Максимовичем (1834).

По всій Європі набули поширення ідеї *романтизму* – мистецького стилю, що виростав із народної стихії та прославляв незвичне і героїчне.

Національний рух народів, які у XIX столітті не мали своєї державності, традиційно поділяють на три етапи (стадії), щодо яких немає єдиної усталеної назви: 1) академічний, фольклорно-етнографічний, або стадія збирання спадщини, що характеризується зусиллями окремих осіб максимально повно зібрати археологічні, історичні, фольклорні, літературні матеріали; 2) культурний, або літературний чи організаційний, коли виникають організації, установи, школи та друковані видання для поширення знань про зібрану культурно-мистецьку спадщину; 3) політичний, коли утворюються політичні структури з метою здобуття автономії і незалежності. Пожвавленню національно-культурної праці сприяло створення у Харкові (1805 р., організатор – Василь Каразін) та у

Києві (1834 р., перший ректор – Михайло Максимович). Саме тут концентрувалися головні сили національного відродження та здобули наукове визнання основні його складові частини: мова, етнографія, історія.

У створенні та поширенні української літературної мови необхідно згадати творчість І.Котляревського, Т.Шевченка (у 1840 р. вийшов його знаменитий “Кобзар”), П.Гулака-Артемівського, Г.Квітки-Основ’яненка, Є.Гребінки, Л.Боровиковського та ін. поетів-романтиків.

У першій половині XIX ст. в українському живописі розвиваються *портретний, батальний, пейзажний та побутовий жанри*. Вагомий внесок у розвиток живопису зробив Т. Шевченко та його учні. Як художник-реаліст, він одним з перших правдиво змалював життя і побут селянства („На пасіці“, „Селянська родина“ та ін.). У найбільшому за розміром творі олійного живопису „Катерина“ (1842 р.) талановито узагальнив драматичне явище, характерне для часів кріпацтва.

У 1844 р. вийшов перший випуск серії офортів „Живописна Україна“, яку художник задумав як періодичне видання про історію, народний побут, звичаї, природу, історичні пам’ятки.

Талант Шевченка яскраво виявився у галузі станкового живопису, графіки, монументально-декоративного розпису та скульптури, він досконало володів технікою акварелі, олії, офорта, малюнка олівцем і пером, був удостоєний звання академіка гравірування.

Скарбницю образотворчого мистецтва поповнили акварелі А.Кунавіна, пейзажні, жанрові твори Я.Бальмена, А.Мокрицького, І.Сошенка, М.Сажина, В.Штернберга та ін.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- Які суспільно-політичні та духовно-ідеологічні процеси відбувалися в Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст.?
- У чому полягають особливості українського літературного процесу?
- Розкажіть про розвиток театрального, образотворчого і музичного мистецтва.

- Які ви знаєте національні культурні організації і рухи українців в умовах реакційної урядової політики?
- Як розвивалася українська культура в контексті суспільно-історичних реалій кінця XIX – поч. XX століття?
- Що ви знаєте про розвиток освіти та науки в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. та діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка, культурно-просвітницьку діяльність громад та виникнення «Просвіти»?
- Чому М. Лисенка вважають засновником української класичної музики?
- Що означає вислів «Театр корифеїв»? Кого ви знаєте з його представників?
- З чим пов'язане формування національного стилю в архітектурі та образотворчому мистецтві?

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИЧОК

- *Ампір* – стиль в архітектурі та декоративному мистецтві, який служив втіленню ідей державної могутності, заснований на наслідуванні античних зразків.
- *Гравюра* (франц. *graver* – *вирізати, висікати*) – вид графічного мистецтва; друкований відбиток, спосіб розмножування малюнка за допомогою друкарської форми з дерева, металу чи каменю (*дереворит, дереворіз, ліногравюра, літографія, офорт* та ін.)
- *Громади* – осередки української інтелігенції, що проводили національно-культурну та громадсько-політичну діяльність у другій половині XIX та на початку XX ст.
- *Еклектизм* – безсистемне, механічне поєднання різних жанрових стилів, різних поглядів, теорій, напрямів, несумісних, часто суперечливих елементів. Еклектика свідчить про кризу в духовному розвитку, відсутність довшеної системи, яка пододала б ці суперечності.
- *Етнографія* – наукова дисципліна, що вивчає народну творчість.

- **Інтелігенція** – освічені люди (інженери, агрономи, лікарі, вчителі та ін.), їх еліта, що виробляє ідеологію своєї діяльності, кодекс та правила поведінки.
- **Класицизм** – художній стиль, укорінений в античну традицію та раціоналізм, основними ознаками якого є нормативність і симетрія, пафос суспільності і порядку.
- **Масони** – представники таємних організацій, що з'явилися у Франції і швидко розповсюдилися по європейських теренах; своїми ворогами вважали самодержавство та церкву.
- **Москвофіли** – угруповання інтелігенції, здебільшого духовної, на західноукраїнських землях, що орієнтувалися на православ'я та російський царизм.
- **Опера** (лат. *opera* – праця, твір) – синтетичний вид музичного мистецтва, зміст якого втілюється у сценічних музично-поетичних образах з поєднанням вокально-інструментальної музики, драматургії, образотворчого мистецтва, хореографії.
- **Просвітництво** – складне і багатогранне явище. У широкому значенні під цим терміном розуміють просвіту широких верств населення, прилучення їх до культури, наук, мистецтва. У вузькому, історико-культурному значенні цей термін використовують для означення *ідейного руху*, що розгорнувся під гаслом подолання старих форм соціально-політичного, соціально-економічного і соціокультурного життя в ім'я ідеї соціального прогресу.
- **Раціоцентризм** – тип світогляду, доміантною рисою якого є визнання найвищою цінністю людського розуму.
- **Реалізм** – художній напрям, що характеризується правдивим і всебічним відображенням дійсності на основі типізації життєвих явищ.
- **Романтизм** – художній напрям у мистецтві, згідно з яким реальній дійсності протиставляється ідеалізована, витворена мрією картина життя. Виник на основі заперечення раціоналізму, звеличує культ почуттів. Романтизм показує конфлікт між особистістю та умовами, у яких вона знаходиться, пропагує культ генія, який сам творить закони, пропонує втечу від дійсності в ідеалізований світ природи, минувшини, внутрішнього світу людини. Романтизм здатен викликати

«почуття світової скорботи» з огляду на «завжди трагічну долю генія».

- *Секуляризація* – процеси, пов’язані зі зменшенням ролі церкви в житті суспільства.
- *Сентименталізм* – художній напрям у мистецтві, що заперечує класицизм, надає великої ваги почуттям і пристрастям, ставить завдання розчулити читача; надмірною чутливістю здатен спаралізувати волю до життя.

ПЕРСОНАЛІЇ

Тарас Шевченко, Іван Котляревський, Пантелеймон Куліш, Микола Гоголь, Михайло Максимович, Микола Аркас, Вікентій Беретті, Григорій Квітка-Основ’яненко, Василь Тропінін, Іван Сошенко, Микола Лисенко, Микола Драгоманов, Михайло Грушевський, Семен Гулак-Артемівський, Василь Каразін.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

3 (с. 78–141); **5**; **10** (с. 205 – 228); **11** (с. 230–249.); **12** (с. 363–379); **13** (с. 162–211); **15** (с. 106–146).

Тема 6 .Українська культура у другій половині XIX – на початку XX ст.

ПЛАН

1. Трансформація культурницького руху у національно-визвольний.
2. Розвиток літератури, освіти, науки.
3. Театральна і музична культура.
4. Архітектура і образотворче мистецтво.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕМИ

Слід зазначити, що вихор революційних рухів охопив багато європейських країн. Революційні події знайшли відгук і на українських землях. Центром визвольного антикріпосницького руху став Київ, де постало *Кирило-Мефодіївське братство* –

нелегальна політична організація, провідним діячами якої були В. Білозерський, М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко. Братство виступало за ліквідацію кріпацтва, поширення освіти та здобуття Україною суверенітету в рамках слов'янської консолідації. Після тривалої перерви, наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. виникла *народницька ідеологія*.

Величезне значення для розвитку української культури мала поява періодичних видань. У 1861 р. за редакцією В. Білозерського у Петербурзі почав виходити перший український суспільно-політичний, літературно-мистецький та науково-літературний журнал «Основа», активними авторами якого стали П. Куліш, М. Костомаров, Т. Шевченко та ін.

Скасування кріпацтва 1861 р., реформи в багатьох галузях суспільного життя принесли ряд змін у культурне життя Російської імперії. В Україні утворюються *громади* – товариства української інтелігенції, завданням яких було поширення освіти серед народу. Саме в цей час було введено сумнозвісний циркуляр П.Валуєва, відповідно до якого уряд заборонив друкування науково-популярних та релігійних книжок українською мовою.

Значно розширюється мережа навчальних закладів, але вони могли охопити навчання лише незначної кількості населення. На західноукраїнських землях, де центром культури залишався Львів, у 1849 р. у Львівському університеті було вперше засновано кафедру української мови, яку очолив Я. Головацький.

Друга половина XIX ст. була часом активного розвитку науки в Україні, чому сприяли численні *наукові школи*. Особливе значення для розвитку української культури мали тогочасні дослідження в галузі *українознавства, фольклористики та етнографії*. Значну роль у розвитку національної свідомості відіграло культурно-освітнє товариство «Просвіта», засноване 1868 р. у Львові. Пізніше «Просвіти» виникли й у Східній Україні. У 1892 р. у Львові було створено наукове товариство ім. Тараса Шевченка (НТШ). Понад 15 років НТШ очолював М. Грушевський.

Одночасно з народною і церковною складалася світська професійна музична культура. Було створено першу українську національну оперу «Запорожець за Дунаєм» (1862), музику до якої написав С. Гулак-Артемовський. Цілу епоху в музичному житті України становить творчість Миколи Лисенка – великого

українського композитора, що став основоположником української класичної музики. Широко відомими стали його опери «Наталка Полтавка», «Тарас Бульба». На Західній Україні традиції української церковної музики розвивав М. Вербицький (автор музики до вірша «Ще не вмерла Україна» П. Чубинського). Слід приділити особливу увагу творчості Т. Шевченка. Поезії Шевченка вивчали напам'ять, його портрет займав почесне місце в кожній селянській хаті. Після смерті Шевченка найпомітнішою постаттю в українській літературі стає П. Куліш, який створив перший історичний роман «Чорна рада». З другої половини XIX ст. в літературі утверджується *реалізм*. В 70-80-х рр. в літературу вступають українські прозаїки – Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький. Значного піднесення набуває театральне мистецтво. Театр корифеїв — перший професійний український театр, відокремлений від польського та російського, який було відкрито 1882 року в Єлисаветграді. Слід звернути увагу на імена М. Кропивницького, М. Садовського, М. Заньковецької, П. Саксаганського, І. Карпенка-Карого.

В архітектурі другої половини XIX століття стилізація єдність *класицизму* руйнується, з'являються нові матеріали, нові замовники. Складається напрям, який отримав назву «*еклектика*» (змішування). Пошук усе більшої різноманітності викликав інтерес і до *візантійсько-російських* традицій. Вони чітко простежуються в будові найбільшого в Києві кафедрального Володимирського собору, який споруджували понад 20 років (1862—1886) за проектами І. Штрома, В. Беретті. Участь у розписах собору В. Васнецова, М. Врубеля зробила собор видатним явищем у монументальному образотворчому мистецтві. Першим проектом у власне українському стилі вважають прийнятий в 1903 році проект будівлі Полтавського земства архітектора В. Кричевського. Майстерність і талант українського народу виявилися у створенні *палацово-паркових ансамблів*. Народні майстри створили видатні шедеври архітектурного зодчества: палац Розумовського в Батурині, палац Галагана в Сокирницях на Чернігівщині, парк «Олександрія» на березі Росі в Білій Церкві, знамениту «Софіївку» в Умані, де руками кріпаків, без використання якої-небудь техніки були насипані гори, викопані ставки.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- Поясніть, яке значення для антикріпосницького руху мало Кирило-Мефодіївське братство;
- Яке значення для розвитку української культури мала поява періодичних видань?
- Що таке «громадівський рух»?
- Як розвивалась у даний період світська музична культура?
- Назвіть найвідоміші українські опери;
- Хто з українських письменників розвиває реалістичний художній стиль у літературі?
- Які тенденції переважають у архітектурі другої половини ХІХ століття?
- У яких конкретних пам'ятках втілюється потяг до візантійсько-російських традицій у архітектурі?
- У чому полягає особливість створення палацово-паркових ансамблів? Які з них вам відомі?

ПЕРСОНАЛІЇ

Василь Кричевський, Володимир Білозерський, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко, Михайло Грушевський, Микола Лисенко, Леся Українка, Іван Франко, Михайло Старицький, Іван Карпенко-Карий, Марія Заньковецька, Панас Мирний, Володимир Антонович. Юрій Федькович, Борис Грінченко.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

3 (с. 141 – 187); **8** (с. 330 – 361); **10** (с. 229 – 244); **13** (с. 205 – 221); **14** (с. 146–186).

Тема 7. Розвиток української культури в 1920-х – 1940-х роках.

ПЛАН

1. Національно-культурна політика у 1917–1920-х рр. Українізація та доба „Розстріляного відродження“.
2. Розвиток культури у Західній Україні та в еміграції у міжвоєнний період.
3. Українська культура у період II Світової війни та у повоєнні роки.
4. Хвилі української еміграції та поділ діаспори на західну і східну.

Слід почати з політики радянського керівництва в галузі культури – офіційно вона була названа «*культурною революцією*». У культурному процесі 20—30-х років в Україні чітко простежується боротьба двох протилежних тенденцій оновлення: гуманістичної, пошукової, творчої і державно орієнтованої, централізованої, регламентованої. На початку 20-х років переважає перша, наприкінці 20-х — на початку 30-х років — домінує друга. Культурна революція розпочалася *ліквідацією неписьменності*. До середини 30-х років закінчилося формування радянської системи народної освіти. Було введено обов'язкові державні програми навчання, підручники, жорсткий розпорядок навчального процесу. Школа стала поділятися на початкову, середню, спеціальну, вищу.

Складні й неоднозначні процеси відбувалися в українській літературі та мистецтві. 20-ті роки вважають *українським культурним ренесансом*. Засновано ВУАН. Значні відкриття зроблено у галузі нелінійної механіки, теорії космічних польотів, автоматичному зварюванні металу, генетики і селекції рослин. Це роки небувалого піднесення образотворчого, театрального та музичного мистецтва, зародження українського радянського *кінематографу*.

Українська музична культура 20—30-х років сформувалася у взаємодії традиційних канонів фольклору, спадщини музичної школи М. Лисенка та новітніх ідей європейських музикантів. У галузі музичної культури працюють П. Козицький, Г. Верьовка, Л. Ревуцький. Домінуючим стилем в архітектурі в 20—30-ті рр. стає *конструктивізм*, суть якого полягала в граничному прагматизмі, він характеризується доцільністю, економністю, функціональністю, лаконізмом у засобах. З'являється нова генерація українських

письменників: *прозаїки* М. Хвильовий, Ю. Яновський, В. Підмогильний; *поети* П. Тичина, В. Сосюра, М. Семенко, Є. Плужник, М. Зеров; *драматурги* М. Куліш, І. Кочерга, Я. Мамонтов.

У 1929 р. багаторічна внутрішньопартійна боротьба в СРСР завершилася повною перемогою Й. Сталіна і його прихильників. Встановилася *тоталітарна диктатура*. Для культури це мало трагічні, руйнівні наслідки. Культура, як і всі сфери суспільного життя, зазнавала жорсткого ідеологічного і адміністративного контролю. Крок за кроком згорнули політику *українізації*. У 1932 р. з'явився термін «*соціалістичний реалізм*», який був проголошений єдиним правильним методом літератури і мистецтва, що збіднювало творчий процес. У 1938—1954 було репресовано майже 500 українських письменників, хоча багато з них були прихильниками радянської влади. Особливості культурних процесів воєнних років повністю диктували екстремальними умовами часу. На службу фронту було поставлено *науку*. Вірші, статті українських літераторів на захист Вітчизни з'явилися в газетах уже в перші дні війни. Це вірші П. Тичини, В. Сосюри, М. Бажана, Л. Первомайського. У Саратові організували роботу радіостанції ім. Т. Шевченка. Діяла пересувна прифронтowa радіостанція «Дніпро». У воєнні роки одним з головних жанрів стала *публіцистика*. Значного розвитку в роки війни досягає *документальне кіно*. Кінооператори здійснили справжній подвиг, донісши людям і залишивши нащадкам безцінні свідчення історії. О. Довженко зняв документальні стрічки «Битва за нашу Радянську Україну», «Перемога на Правобережній Україні».

Бурхливо в цей період розвивалася українська культура та наука в діаспорі. Слід звернути увагу на діяльність Українського вільного університету у Празі 1921-1945 рр., а з 1945 р. і до сьогодні в Німеччині. Назвати факультети, хто з відомих вчених викладав і закінчив університет. Український науковий інститут у Варшаві (1930-1939 рр.), діячі, видавнича діяльність. Відновлення діяльності НТШ у Німеччині (1947 р.): причини, основні напрями роботи, діячі. Охарактеризувати творчий доробок відомих істориків Д. Дорошенка, І. Борщака, Б. Крупницького, митрополита І. Огієнка.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- Назвіть основні риси культурного будівництва в радянській Україні в 20–30 рр. XX ст.
- Які наслідки для української культури мала тоталітарна диктатура? Пригадайте конкретні випадки її проявів.
- Які два антагоністичні напрямки мала українська культура в період сталінізму?
- Розкажіть про репресії проти митців на прикладі конкретної історичної постаті.
- Які особливості української культури виявилися в роки війни?
- Назвіть представників культури, які були прибічниками чи противниками соцреалізму.
- Який жанр мистецтва особливо шанували та розвивали в повоєнний період?

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИЧОК

- *Авангардизм* — загальна назва напрямів новітньої культури з прагненням до новаторства не лише у сфері художньої мови, а передовсім у сфері прагматики (реалізація "художньої антиповедінки").
- *Бойчукізм* — модерністський напрям українського образотворчого мистецтва, що поєднував давньоруську і візантійську іконописну традицію іконопису з живописом Ренесансу та народного мистецтва. Спроба створити національний художньо-монументальний стиль. Засновником вважають М.Бойчука.
- *Дисиденти, дисидентство* — інакомислячі особи, морально-політична опозиція.
- *Експресіонізм* — художній світогляд, який відображає ситуацію безвихідності самотньої людини у ворожому їй світі.
- *Кантата* — великий вокально-інструментальний твір.
- *Кінематографія* — галузь культури і господарства, яка здійснює виробництво, тиражування і прокат кінофільмів.
- *Кіномистецтво* — вид мистецтва, що оперує рухомими зображеннями (художнє, ігрове кіно, документальне кіно,

мультимедійне кіно, науково-популярне кіно).

- *Конструктивізм* – зближення архітектури з практикою індустріального побуту.
- *Коренізація* – назва національної політики більшовиків в СРСР у 1920-х – на початку 1930-х рр. з метою зміцнення Радянської влади в національних республіках.
- *Модернізм* (від франц. «новітній, сучасний») — сукупність течій у мистецтві кінця XIX-XX ст. розвинувся внаслідок втрати мистецтвом гуманістичного ідеалу, розчарування.
- *Неокласицизм* – художня течія другої половини XIX ст., що ґрунтувалася на класичних традиціях античного мистецтва, мистецтва епохи Відродження та класицизму.
- *Соціалістичний реалізм* (скорочено *соцреалізм*, — термін, що закріпився у радянському мистецтвознавстві на окреслення художнього методу літератури і мистецтва, «що представляє собою естетичне вираження соціалістично усвідомленої концепції світу й людини, зумовленою епохою боротьби за встановлення й творення соціалістичного суспільства». *Соц. реалізм* був єдиним офіційно дозволеним в СРСР «творчим методом» літератури і мистецтва.
- *Супрематизм* – різновид абстракціонізму; твори супрематизму є комбінаціями кольорових геометричних фігур.
- *Тоталітаризм* – всеохопний контроль держави над суспільством та особистістю.
- *Футуризм* – авангардистський напрям у літературі й мистецтві, представники якого намагалися створити мистецтво майбутнього, відкидали класичну спадщину, насаджували ідеї урбанізму та формалізму.

ПЕРСОНАЛІЇ

Володимир Вернадський, Агатангел Кримський, Олександр Довженко, Остап Вишня, Павло Тичина, Лесь Курбас, Микола Зеров, Іван Огієнко, Михайло Бойчук, Георгій Нарбут, Олександр Мурашко, Іван Їжакевич, Микола Леонтович, Федір Кричевський, Дмитро Чижевський, Євген Маланюк, Олена Теліга.

ПЛАН

1. Національно-культурне відродження у 1950–1960-х роках.
2. Українська культура у 1960-х–1980-х роках. Боротьба за збереження національно-культурної ідентичності.
3. Особливості і тенденції розвитку сучасної української культури.
4. Українська діаспора та її культурні здобутки.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕМИ

Охарактеризувати умови розвитку культури в післявоєнний період в Україні та діаспорі. Слід пам'ятати, що після війни було відновлено переслідування та ідеологічний тиск, нова хвиля боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» припадає на 50-і роки. Позитивні зрушення відбулися в системі освіти – здійснення переходу до *обов'язкової семирічної освіти* (1953 р.), реформування шкільної освіти, реорганізація вищих навчальних закладів. Певні досягнення були в цей час у науці в галузі ракетної техніки, космонавтики, кібернетики, використання атомної енергії в мирних цілях. Помітною подією в культурному житті республіки стало видання «Української радянської енциклопедії» в 17 томах, а також «Радянської енциклопедії історії України» в 4 томах. Лібералізація і десталінізація створили сприятливі умови для розвитку літератури (проза: М.Стельмах, О. Гончар, Г. Тютюнник; драматургія: М. Зарудний, О. Коломієць). Здобутки мало і кіномистецтво України. Значна подія в культурі – поява *телебачення*. На розвиток української культури, громадське життя в Україні суттєво вплинула нова генерація талановитих митців, які одержали назву «*шістдесятників*» – рух творчої молоді, яка стала ядром духовної опозиції в Україні. Серед її лідерів були В. Симоненко, М. Руденко, Л. Костенко, В. Стус, І. Світличний, Д.Павличко, І.Драч, Є.Сверстюк, Б.Олійник, І.Дзюба, В.Чорновіл.

Звернути увагу на виникнення у 1965 р. та діяльність Українського історичного товариства в США, видання офіціозу товариства - журналу «Український історик» (з 1963 р. і до нині). Із здобуттям Україною незалежності осередки товариства засновано в Києві, Львові, Острозі. Незмінним редактором журналу 51 р. є відомий історик Любомир Винар.

Слід охарактеризувати виникнення Українського наукового інституту Гарвардського університету у 1967 р., роль засновника О. Прицака, діяльність центру українознавчих студій з трьома кафедрами – історії, мови та літератури та дослідним центром українознавства, видання періодика «Harvard Ukrainian Studies».

Канадський інститут українознавчих студій: виникнення, основні напрями діяльності, зокрема видання п'ятитомної «Енциклопедії України», англomовна «Історія України-Руси» М. Грушевського в 10 томах, співпраця з Україною.

Щодо соціально-політичної та культурно-мистецької ситуації в Україні після проголошення Незалежності України, то особливу увагу слід звернути на вплив ринкових відносин та *масової культури* у формуванні *національного культурного простору*, створення мережі культурної індустрії та культурної комунікації у зв'язку з виникненням *інтернету* та поширенням *цифрових технологій*.

Після проголошення незалежності України і розбудови самостійної держави в Україні виникли принципово нові, формально цілком сприятливі умови для розвитку культури. У 1992 р. було ухвалено «Основи законодавства про культуру». У цьому ж році було розроблено Державну національну програму «Українська освіта в ХХІ ст.», прийнято Закон «Про освіту». У цих документах передбачено *демократизацію освіти*, посилення технічного забезпечення шкіл, видання підручників, створення університетських комплексів, мережі ліцеїв. У 2005 р. Україна приєдналася до *Болонського процесу* з метою інтеграції національної освіти в європейський освітній простір. Здійснено перехід на треступеневу підготовку: *бакалавр, спеціаліст, магістр*. ВНЗ стають більш автономними. У системі Національної академії наук України створено декілька нових наукових інститутів. Запроваджено систему президентських нагород.

Слід відзначити складність розвитку *літературного процесу* в Україні. Продовжують творити письменники й поети *старшого покоління* (І. Драч, П. Загребельний, Л. Костенко, Ю. Мушкетик, Б.Олійник), активно працюють письменники середнього покоління, *дебютанти 80-х рр.* (Ю. Андрухович, О. Забужко, Ю. Винничук та ін.), заявила про себе й молодь. Література відчуває на собі тиск ринку, вона змушена йти за читачем (покупцем), продукуючи *комерційні жанри (детектив, любовний роман, фентезі)*. Розвиток сучасного *театрального мистецтва* в Україні пов'язаний передусім з діяльністю таких яскравих режисерів, як Р. Віктюк, Б. Жолдак, Б. Шарварко. Дебютувала плеяда молодих драматургів – Н.Неждана, О. Миколайчук, О. Гончаров та ін. Скромнішими є успіхи сучасного українського *кіномистецтва*. Вийшло багато документальних фільмів, присвячених в основному історичному минулому України. Створено декілька багатосерійних фільмів, серед них «Сад Гетсиманський» за мотивами творів І.Багряного, «Пастка» (за І.Франком), телесеріал «Роксолана» та ін. Розвиток української *популярної музики* останнього десятиліття пов'язаний з іменами І. Білик, П. Зіброва, Т. Повалій, О. Пономарьова, Руслани, Ані Лорак та низки інших імен, їх поява і творча еволюція щільно пов'язана з необхідністю задоволення потреби у своїй національній популярній розважальній музиці як складовій *шоу-бізнесу*. У сучасній музиці розвинуто традиції *народного мелосу* та зарубіжної естради, жанри поп-музики, рок-музики, джаз-музики, бардівської пісні тощо. Спілка художників України є ініціатором консолідації творчої інтелігенції. Засновано Академію мистецтв у 1996 р.

В останні десятиліття в українську культуру проникає *постмодернізм*. Цим терміном зазвичай позначають сукупність найновіших художніх течій, що панують у західному мистецтві з кінця 1970-х років. Поворот від модернізму до постмодернізму пов'язується з глобальною поліцентричністю, появою постколоніального світу. Характерним для *постмодернізму* є деканонізація традиційних цінностей, деконструкція естетичного суб'єкта, стильовий синкретизм і принцип монтажу, іронізм, гедонізм, естетизація потворного, змішування високих та низьких жанрів, театралізація всіх сфер культурного буття, репродуктивність і тиражування, орієнтація на споживацьку естетику, запозичення принципів маніпуляційних технологій. У

постмодернізму поєднуються толерантність, плюралістичність, відкритість, антитоталітарність як заперечення влади над природою й особистістю і водночас – цинізм, поверхневість, естетична вторинність тощо.

Дослідники зазначають, що *український постмодернізм* є вторинним явищем щодо західного, оскільки виростає на ґрунті глобальної інформатизації суспільства.

Становлення нової культурної *парадигми* є спробою пошуків виходу з новітньої кризи цінностей.

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- Які основні риси мало національно-культурне відродження у 1950–1960-х роках?
- У чому полягають особливості української культури у 1960-х–1980-х роках?
- Як проходила боротьба за збереження національно-культурної ідентичності?
- Як би ви окреслили особливості і тенденції розвитку сучасної української культури?
- Чому сукупність найновіших художніх течій називають постмодернізмом?
- Кого з митців-представників постмодерну ви знаєте?
- У чому полягають «переваги» і «вади» постмодернізму?
- Назвіть найпрезентативніші риси, що характеризують сучасний стан української культури.
- Охарактеризувати хвилі української еміграції, поділ діаспори на західну і східну.
- Розповісти про школи з вивчення української мови в країнах, де представлена українська громада.
- Охарактеризувати основні напрями роботи Наукового товариства ім. Шевченка у США, Української вільної академії наук у США, звернути увагу на найважливіші видання, діячів, сучасний стан наукових установ, співпрацю з материковими науковими установами.
- Охарактеризувати творчий доробок відомих істориків Л. Винара, О. Пріцака та їх внесок в українську історіографію.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИЧОК

- *Абстракціонізм* — художній світогляд, в якому декларується відмова від відображення фігуративів.
- *Абсурдизм* — художній світогляд, який базується на ідеї безсенсовості людського буття.
- *Діаспора* – (*розсіяння, розселення*) народу, вигнаного обставинами за межі батьківщини.
- *Кіч, кітч* (нім. *Kitsch* – *халтура, несмак*) – один з проявів *масової культури*, низькопробний твір.
- *Концептуалізм* — художній світогляд, в якому дійсність замінюється її вербалізованою концепцією.
- *Культура елітарна* – протилежна поняттю *масової культури*; культура, що поглиблює ідеї класичної художньої спадщини та відповідає запитам високих духовних стандартів.
- *Культура масова* – культурна продукція, у т. ч. низькопробна і вульгарна, яку щоденно виробляють у великих обсягах і поширюють (тиражують) засобами масової інформації та комунікації.
- *Культура традиційна* — культура, яка сприймається як споконвіку існуюча і передається шляхом усної і невербальної комунікації.
- *Маніпулювання* – прихований вплив на свідомість з метою формування певної поведінки.
- *Плюралізм* – принцип суспільно-політичного розвитку, що базується на існуванні багатьох незалежних начал розуміння буття. Методологічна позиція, що передбачає самостійне існування багатьох окремих культур.
- *Постмодернізм* — сучасний етап культурного розвитку з плюралістичною моделлю світу.
- *Симулякр* — ключове поняття постмодерністської естетики, яке замінило художній образ; знак відсутності дійсності, симуляція, що не має за собою реальності.
- *Сюрреалізм* — художній світогляд, який абсолютизує сферу підсвідомого.
- *Традиції* – усталені погляди, переконання, норми, які характеризуються особливою стійкістю.

Василь Стус, Олесь Гончар, Микола Вінграновський, Ліна Костенко, Іван Дзюба, Борис Олійник, Сергій Параджанов, Юрій Ілленко, Марія Приймаченко, Катерина Білокур, Тетяна Яблонська, Анатолій Кичинський, Юрій Андрухович, Оксана Забужко, Іван Марчук, Ніна Матвієнко, Соломія Крушельницька, Анатолій Солов'яненко, Руслана, Софія Ротару, Микола Леонтович, Левко Ревуцький, Павло Гірник, Мирослав Попович, Вілен Горський, Євген Шморгун, Анатолій Куц.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

3 (с. 187–251); **10** (с. 259–285); **11**(с. 315–348); **14** (с. 238–242);
15 (с.186–243); **17** .

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Атрофійчук В.І. Культурологія. Термінологічний словник: Навч. посібник. – Чернівці: Книги XXI, 2009. – 160 с.
2. Греченко В.А., Чорний І.В. Історія світової та української культури з тестовими завданнями. – К., 2009.
3. Гром В.М., Гуменюк С.М., Клинова-Дацюк Г.Д., Поровчук О.Г., Цибульський В.І. Історія української культури: Навчальний посібник / За ред. В.М. Грома. – Рівне, НУВГП, 2012. – 288 с.
4. Історія української культури: зб. матеріалів і документів / За ред. С.М. Клапчука, В.Ф. Остафійчука. – К., 2000.
5. «Ізборник» Історія України ІХ-ХVІІІ ст. Першоджерела та інтерпретації. Електронна бібліотека давньої української літератури // <http://litopys.org.ua/>
6. Висоцький О. Ю. Історія української культури: Навчальний посібник. — Дніпропетровськ: НМетАУ, 2009.
7. Зотов В.М., Клімачова А.В., Таран В.О. Українська та зарубіжна культура. Словник культурологічних термінів: Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 246 с.
8. Історія української культури: Курс лекцій / Л. В. Анучина, О. В. Бурлака, О. А. Лисенко та ін. – Х.: ФІНН, 2010.

9. Історія української культури: Курс лекцій / О. В. Ліхолат, П. А. Дігтяр, С. Ю. Боева; під заг. ред. С.О. Костишевої. – К.: НТУ «КПІ», 2010.
10. Історія української культури: Навч. посіб. / О. Ю. Павлова, Т. Ф. Мельничук, І. В. Грищенко; за ред. О. Ю. Павлової. – К.: Центр учбової літератури, 2012.
11. Культурологія: теорія та історія культури. Навч. посіб. / За ред. І.І. Тюрменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005.
12. Попович М. В. Нарис історії культури України. — К., 1999.
13. Українська та зарубіжна культура: Навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / Р. М. Вечірко та ін. – К.: КНЕУ, 2003.
14. Шейко В.Л., Білоцерківський В.Я. Історія української культури: Навч. посібник. – К., 2010.
15. Шейко В.Л., Тишевська Л.Г. Історія української культури: Навч. посібник. – К., 2010.
16. Хижняк З.І., Маньківський В.К. Історія Києво-Могилянської академії. – К., 2008.
17. Чепелик В.В. Український архітектурний модерн. – К., 2010.

КАРТКА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ

Основні бали

- Наявність самостійно законспектованих термінологічних словничків до тем - до 20 балів;
- Наявність короткого конспекту тем, що вивчаються – до 20 балів;
- Усний захист конспектів – до 20 балів.
- **В цілому:** до 60 балів за відмінні знання всіх тем, що вивчаються.
- Протягом семестру, аби бути допущеним до складання іспиту, студент повинен набрати **мінімум 35 балів**.
- Максимальна кількість балів, яку може набрати студент перед складанням іспиту, не повинна перевищувати **60 балів**.

→ Іспит - **1- 40 б.**

Додаткові бали

- Участь у конкурсах, олімпіадах з дисципліни, публікація наук. статей чи тез виступу на науковій конференції –5-10 б.
- Активна участь у культурному житті вузу та міста (планове відвідування музеїв, виставок, театру, концертів і т. п) 1-3 б.
/ додаткові заохочувальні бали / (не більше 10 балів за семестр.)